

АБЫЛАЙ ХАН ТҰСЫНДАҒЫ ТӘТІҚАРА ЖЫРАУДЫҢ ӨМІРІ

Ширинбеков Дастан Медетбек ұлы

Миралиева Диана Нұрмухан қызы

Шыршық мемлекеттік педогогикалық университеті
«Қазақ тілі және әдебиеті» бағытының II курс студенттері.

Ғылыми жетекші: **Байзаков Жандос.**

Шыршық мемлекеттік педогогикалық университетінің ұстазы, доцент,
Phd докторы.

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада қазақтың соңғы ханы, үш жүздің басын қосып, хандық еткен Абылай ханның қасында ақылшы болған жырау – Тәтіқара жыраудың өмірі мен шын сөзге батыр екендігі жайлы мәлімет берілді. Тәтіқара Қостанай өңіріндегі, Сарыкөл маңында туып-өскен. Ақын кедей ортадан шығады. Ақынның барша өмірі қазақ елі басына қиян-кескі, ұрыс-соғыс тақсіреті түскен кезіне орайлас өтеді. Тәтіқара Абылай хан ордасында әрі ұраншы ақын, әрі шашақты найза ұстаған жорықшы ерлер санатында халқына еңбек етеді.

***Кілт сөздер:** шашақты найза, ұраншы ақын, жырау, жорықшы, жортуыл, эпик, хан.*

THE LIFE OF TATIKARA ZHYRAU DURING THE REIGN OF ABYLAI KHAN

ANNOTATION

This article provides information about the life of Zhyrau – Tatykara zhyrau, who was a poet next to Abylai Khan, who united the three zhuz and became a Khan. Tatikara was born and raised in Kostanay region, near Sarykol. The poet comes from a poor environment. All the life of the poet is timed to coincide with the time when the Kazakh country was headed by a fierce, warlike struggle. In the horde of tatikara Abylai Khan, both a chanting poet and a marching man with a serrated spear work for his people in the category of men.

***Keywords:** jagged spear, chanting poet, zhyrau, hiker, zhortuyl, epic, Khan.*

Тәтіқара туралы Ш.Уәлиханов, Ә.Марғұлан, Е.Ысмайыловтар ерекше назар аударып, оның ақындық, ерлік істерін бағалап пікір қалдырған. Ә.Марғұлан Тәтіқараны XVIII ғасырда жасаған қазақтың ірі ақыны, жыршы-импровизатор деп көрсетеді. Ақынның өлеңдері ауыз әдебиетінің ерекшелігі, сондай-ақ, жазба әдебиеттің сипатын танытады деп бағалайды. Ал Е.Ысмайылов Тәтіқараны Абылайдың қалмаққа қарсы күресін шындық түрінде жырлаған ақын және өзі көрген жортуыл туралы жырлар шығарған эпик ақын деп санайды. Сондай-ақ Сыпыра жырау шығарған «Ер Тарғын», «Қобыланды» сияқты жырларды халыққа таратушының бірі болған деп жобалайды.

Тәтіқара Абылай маңында болған шағында ханды, оның тірегі болған Бөгембай, Олжабай сынды батырлардың халық үшін сіңірген ересен еңбегін, қалмақпен соғыста жасаған қаһарман ерліктерін мақтан етіп жырлап отырады. Соғыстың ауыр сәттерінде батырға дем беріп, оларға қиыншылыққа мойыма деп әрдайым жігерлендіреді.

Ақын Бөгембай, Олжабай, Жәнібек батырлармен бірге жауға аттанып, шайқастың ортасында жүреді. Сондай сәттерде өзі көрген ұрыс барысын, ерлік істі куәгердей суреттеп, батырлардың күш-қайратына сүйсініп, отты жырларын төгеді. Сондай соғыстың бірі қалмақ ханы Цин басқыншыларымен болған 1756 жылғы қатты ұрыс болады. Бұл соғыста жау көптігімен күші басым түсіп, қазақ қолын қатты қысымға алады. Сондай ауыр шақта қаша ұрыс салған қазақ батырлары алдынан суға тіреліп, артынан қалмақ қысқанда қорықпай, баспай ерлік жасап, жауға соққы бере отырып ығысады. Сол сәтке арналған «Қамыстың басы майда, түбі сайда» деген өлеңінде Орта жүз, Ұлы жүздің Қыпшақ, Уақ, Дулат, болат найза Жәнібектің ерлігін, жаудан басқа батыр қайтса да, бір қайтпаған Сары мен Баянды, найзаның ұшына жау мінгізген Еменәлі, Ержанбай батырлардың қайратын басқаларға үлгі етеді. Бірде Абылай аз қолымен қытайдың көп жылқысын айдап қашады. Артынан қуып жеткен көп қытаймен соғысуға күші жетпейтінін сезген Абылай жылқыны айдаған күйі қаша ұрыс салып ығысады. Ақын осы оқиғаға арнап өзінің "Кебеже қарын, кең

күрсақ" деген өлеңін шығарады. Осында Тәтіқара Абылайдың беделін қорғап, оны көп жаудан қорқып қашты демей, "Әшейін еңкейе бере жылысты" деп, оны соғыста айла-тәсіл қолданған сыңайында сипаттайды. Ал батырлардың ішінде Басентиім Сырымбет ығысып бара жатып, жауға оқ атса, уақтан шыққан Баян кері бұрылып жауды шаншып асқан ерлік көрсететінін мейірлене суреттейді. Сөйтіп, олардың ерен ерлігін өзгелерге үлгі етеді.

Ақын Қостанай облысы өңірінде 1705 жылы туып, 1780 жылы дүниеден өткен. Руы – Уақ Арғын, тайпасы – Қалмақ.

Тәтіқара, Бұқар жырау сияқты, Абылайды қолдап, қошаметтеп, оны халық алдында беделін көтеріп мақтап жүрсе де, Абылайдың қисық, қыңыр мінезін көре тұра өзі ер жүрек ақын оған төзе алмайды. Сондықтан Абылайдың үш жүз өзін ұлағаттап хан сайлағанына қарамай, үш жүздің баласын өз ұлындай бірдей көрмеген қылығын әшкерелеп те, оған ызалы тілін де тигізеді.

Абылай бір кезде Олжабай, Бөгембай батырлармен де шығысқан сияқты. Оның бір себебі Олжабай Қалден Серенді шапқанда, қолға түсірген оның екі қызының бірі — Лаба сұлуды Абылайға бермейді, Бөгембай батырға береді. Бөгембайдың сол Лаба сұлудан туған атақты ұрпақтары Саққұлақ би, қазіргі Талғат Бигелдинов деп айтушылық бар. Қайткенде де, осы қызды қызғану ниетімен Абылай Олжабай батырды қудалап, аралары ашылады. Міне, осындай елді алалап, батырларға қысастық жасаған Абылайды Тәтіқара ақын қолдамайды. Осы ретте ақын «Кеше тоқыраулы судың бойынан» деген өлеңін шығарады. Ақын әуелі Абылайдың тегі туралы халық аңызына сәйкестіріп, Абылайдың «Қара мерген атасы перінің қызы Перизаттан туған», – деп бір түрлі дәріптеу сыңайына бастаса да, одан әрі Абылайды Әбілмәмбет сұлтанға қызметші болған, Үйсін Төле бидің түйесін баққан теріс аяқ құл еді деп жерлеп алады. Абылай жиырмаға келгенде ақсұңқардай түлеп, дұшпанға табан тіреп елге атағы шыға бастағанын ақырында үш жүздің ақылдасып, хан көтерген Абылай бұзылды, үш жүздің бірлігін бұзды. Ендеше ат құйрығын сүзіп, хан талау етіп алындар деп халыққа үндеу тастайды.

Мұндағы бір назар аударарлық жай – үнемі хан қасында болған Тәтіқараның бұл жолы оған қарсы топты жақтауы. Әрине, жоғарыдағы сөздерді айтқызған ақынның батылдығы ғана емес, – артында «тәңірісі» тұрғаны. Алайда осының өзі-ақ Тәтіқараның үнемі тура басуға тырысып отырған адам екендігінің айғағы іспеттес.

Тәтіқара 1780 жылы 75 жасында дүниеден өтеді деген болжам бар. Жаугершілік заманда өлім, қаза — әдепкі құбылыс. Ол таңдап, талғап алмайды, жалпыға бірдей. Тәтіқараға қатысты бізге белгілі мәліметтер осындай. Әрине, импровизатор ақын туғызған жырлардың дені сақталмаған. Бұл – жалғыз Тәтіқараның емес, қазақтың өткендегі талай талантты ақынының трагедиясы.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дәйкенов Темірболат: «Уақ шежіресі». Омаров Асан, Смайылов Ермұханбет. Астана: Фолиант, 2021.
2. «Қазақ әдебиеті». Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.
3. «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия. Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы, «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, VIII том. 1998.
4. «Бес ғасыр жырлайды». Көп томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Жазушы». 1989.